

Malmletning och gruvkarlar i Björna genom tiderna

Den nu så populära mineraljakten i olika landsändar har gamla anor i Björna. Under generationer har många personer offrat år för att söka avlocka vissa berg deras rikedomar på främst ädla metaller. En rik muntlig tradition har hållits levande genom tiderna, och den berättar bl. a., att under finska kriget 1808-1809 tog bybor i Björna och omkringliggande byar skottbly i Gruvberget och Gammelbyberget. En äldre sägen förtäljer, att flyende bergsmän från Dalarnas bergslag undan Gustav Wasas räfst och rättarting skulle ha bosatt sig i Björna. Dessa skulle helt följdriktigt ha varit socknens första mineraljägare. Detta går givetvis inte att historiskt bevisa utan tillhör sagans och önskedrömmarnas förflutna. Gruvmoran, detta sagans väsen som väl vaktar bergens rikedomar, ingår också som en väsentlig ingrediens i historieberättandet.

En halv mil från kyrkbyn på vägen till Hemling ligger *Gruvberget*, som på västra sidan stupar i Kravattensjön. På motsatta sidan om denna sjö reser sig *Kravattensliden* som en väldig jätte från jordens urtid.

Alltnog, en betydande möda har lagts ner på malmletning och brytning i de båda bergen sedan mitten av 1800-talet. Spår härav finns gott om i de många gruvhålén, och det är dessa som i viss mån utgör det reella underlaget för denna artikel.

Gruvdriften i Gruvberget

I en mutsedel nr. 31 av den 25 augusti 1887 meddelade Bergmästareämbetet i norra distriktet följande: »Under förbehåll av den rätte jordägaren tillkommer och inmutare hava kan enligt Kungl. Maj:ts förnyade nådiga Gruvstadga av den 16 maj 1884 samt av de inkomna uppgifternas riktighet, berättigar Bergmästareämbetet härigenom f. d. fjärdingsmannen S. Söderström i Österfanbyn av An-

undsjö socken som den 12 i denna månad därom ingivit skriftlig ansökning med uppgift, att närbelägna Kristinagruvan icke blivit behörigen förvarad, att med arbete belägga och, så länge gruvdriften i behörig ordning underhålles, sig tillgodogöra den fyndighet av gruvmalm, som av inmutare uppgivits skola förefinnas på Gruvbergets nordöstra sida, på Björna bys samfällda ägor inom Björna socken av Västernorrlands län med inmutningspunkten belägen vid en vattenkälla, benämnd »Krogen», 482 meter i väster från gamla kyrkvägen samt på respektive 152 och 42 meters avstånd i nordost från inmutningspunkterna för förut å detta berg inmutade områdena Märtagruvan och Kristinagruvan, kommande detta gruvarbete att benämnas Nya Mariagruvan samt inmutningen att gälla från den 12 augusti 1887.»

Den i mutsedeln nämnda Nya Mariagruvan hade alltså föregåtts av två andra försök till prospektering. Några spår i form av gruvhål å dessa inmutningar har ej kunnat upptäckas.

Den i mutsedeln nämnda »Krogen» var en rastplats med koja intill en liten bäck efter kyrkvägen från Hemling, »Gamhemlingsvägen», där förbönderna rastade för att vattna hästarna och sig själva (med färdsupar), ty något slag av utskänkning hade tydligen förekommit. Då skogsavverkning och skogsvårdsarbete helt förändrat naturen var det med viss svårighet som författaren kunde fastställa platsen. Den lilla bäcken var utdikad, och endast två korslagda stockar var kvar av »Krogen», där säkert mången fått sig en vilostund i glatt samspråk med likasinnade kumpaner!

Spår av denne Söderströms och hans kumpaners arbete på Nya Mariagruvan finns kvar i några mindre gruvhål på norra sidan av berget. Även sprängda stenar ute i sjön Kravattnet vittnar om arbetets vedermödor. Varken maskinborrning eller dynamit fanns ju, utan det var att med borrh och slägga sakta äta sig in i berget, och så sprängdes det med bergkrut. Att man gav sig på stenar i sjön kan ha sin förklaring, då det sagts mig, att en geolog utrustad med gruvkompass vid en färd över sjön påstod, att största malmkroppen låg under sjön! Resultatet av Söderströms arbete blev minimalt, och efter något år tycks arbetet ha avstannat. Skreven, där man tagit skottbly, hittades ej, lika litet som det lyckades för efterföljarna. Gruvmoran vaktade sina skatter väl!

Därefter blev det en ny era i bergets historia, när Jonas Jonsson, vanligen kallad Jon Jonschn i Riset, tog vid på 1890-talet. Jon Jonschn var son till nybyggaren Jonas Månsson i Angsta och övertog hemmanet efter sin far. Vid första hustruns död 1891 sålde han hemmanet, flyttade till Björna och tog upp ett litet nybygge öster om Gruvberget. Han gifte om sig och försörjde sig med kolning och skogsarbete och vad de små tegarna gav. Trots att han och hustrun

Gruvschakt nära toppen av Kravattensliden, där ett antal björnabor arbetade på 1890-talet med Jon Jonsson och Nils Olsson i spetsen. Den intilliggande gruvsmedjan är väl bevarad.

Märta levde under existensminimum, sökte Jon Jonschn förverkliga sina drömmar om att hitta silver och guld. Varje ledig dag, och de var många, jobbade han på sin idé både i Gruvberget och Kravattensliden. Litet av en drömmare var väl gubben, och då han sades ha nära förbindelser med Gruvmoran borde detta gjort honom lyckosam. Men lika litet som sina föregångare lyckades det för Jon Jonschn i Riset att finna de eftertraktade rikedomarna. Trots sina misslyckanden som malmletare, framstår han dock som en legendarisk »gruvkung», denne bonde i Angsta och nybyggare i Björna som lämnade sin födelseby på äldre dagar för att söka lyckan och bli en förmögen man.

Några gruvhål vittnar än i dag om Jon Jonschns ambitioner.

Malmbrytning i Kravattensliden

Även här utfördes ett betydande arbete på 1890-talet. Längst uppe i den s. k. Stordalen inte långt från bergets topp på närmare 400 meters höjd över havet hade den tidigare nämnde Jon Jonschn även en inmutning. När jag för något år sedan besökte platsen, fann jag vad många borde få se, nämligen gruvan och gruvsmedjan. Brytning hade skett i ett bergfall, där stora massor av svartglänsan-

de och troligen magnetiskt mineral hade bortsprängts. Den intelligande gruvsmedjan stod ungefär i samma skick som för 80 år sedan, men så är den också uppförd av kluven och täljd bergtall och försedd med nävertak. Mitt i smedjan står härden och vid ena långsidan en brits. På en krok hänger en spade, där den hängt sedan sista dagsverket var fullgjort. På skaftet är initialerna J. J. inskurna. Den intelligande manskapskojan har dock rasat ihop. Jon Jonschn hade nämligen en del bybor till hjälp. Av rent intresse hade ett antal yngre män engagerat sig i gruvföretaget. Någon betalning var det inte fråga om. Alla var säkert bara fångna av en idé – att komma åt en givande malmåder! Den i trakten kände och duktige bysmeden Nils Olsson (Nirs Orschn) residerade i smedjan och hade säkert fullt upp att göra med borrhväsning och reparationer av verktyg. Bland övriga, som deltog i arbetet, kan nämnas Petter och Erik Danielsson, Zacke Strömberg, Erik Lundgren (Bagar-Lundgren) m. fl. Vad det led avstannade arbetet, då man tydligen fann det utsiktslöst. Den gamla smedjan står dock kvar som ett monument över en företagsamhet utan gränser, där man utan vederlag i svårframkomlig terräng bar upp material och förnödenheter. Matfrågan torde ha varit besvärlig att klara, ty ingen av dem hade väl egentligen råd att ägna sig åt ett arbete, som var så ovisst som detta. Skogen fick nog släppa ifrån sig sovlet, kanske någon älg, ty Zacke var ju den store jägaren. Säkert hade gubbarna det mysigt där uppe i berget. Utsikten över många kvadratkilometer sjöar och skogar är enorm. Mo och Domsjö AB har nu avsatt ett stort område runt bergstoppen som naturvårdsområde. Det orörda området med sina martallar – tjädertallar – är en tillgång för naturälskaren.

Efterföljare till Jon Jonsch'n

Bland dessa bör först nämnas Nils Viklund, vanligen kallad Gruv-Viklund eller Gruvkungen. Han var född på ett ställe intill Aspsele-forsen år 1889 och dog i Björna år 1957. Många år ägnade han sig åt skogsarbete och stenhuggeri tills han på 1930-talet delvis på heltid började ägna sig åt malmetning, framför allt då i Gruvberget. Under ett par årtionden utförde han ett stort arbete för att söka avvinna berget dess rikedomar. Även han ansågs lierad med Gruv-moran. Ett väldigt jordschakt in mot bergets södra sida och ett djupt gruvhål på norra sidan med tusentals kubikmeter utforslad material vittnar om det enorma arbete, som utfördes. Själv satt författaren och andra av hans vänner mången kväll utanför hans gruvkoja vid berget, där Viklund som en sentida Vulkanus vid fält-ässjan smälte den svavelhaltiga malmen, och nog trodde vi väl alla litet till mans, icke minst »Gruvkungen», att något stort stod för dörren. Och visst visade inskickade prover, att det fanns blyglans

Arbetaren Nils Wiklund,
Björna, f. 1889, d. 1957,
även känd som »Gruv-Wik-
lund».

och andra mineraler i malmen men av för ringa procenthalt för att vara brytvärd. I en smal körtel i gruvgången på norra sidan av berget fanns faktiskt rent bly, som man kunde tälja med kniven, men det var i för ringa mängd. Så även denne gruvkung blev gäckad!

Den siste i raden av prospekterare är John Johansson i Björna, som under många år sökt mineraler icke bara i Gruvberget och Kravattensliden utan farit vida omkring. Han besitter ett betydande geologiskt kunnande och har till sitt förfogande både gruvkompass och geigermätare, varjämte han av egna medel anlitat geolog. Hans arbete har som resultat givit en del intressanta prover på vissa mineraler. Vem vet vad framtiden har i sitt sköte.

Trots mer än ett hundraårigt sökande och brytande efter malm i de två bergen på var sin sida av Kravattensjön ligger skatterna fortfarande kvar. Gruvmoran med sina svarta hundar har vaktat skatterna väl!

Historier kring Gruvberget

De är legio och skulle tillsammans fylla en mindre volym och har återberättats från generation till generation. De handlar om Gruvmoran med sina två svarta vakthundar, om »skrömt», vittror och annat oknytt. Det berättas t. ex. om hur hästar icke kommit ur fläcken efter den gamla landsvägen, trots att kusken på alla sätt sökt förmå hästen att gå vidare, underförstått hindrades hästen av de »osynliga» eller också hade de tagit plats på lasset!

Gruvmoran är dock huvudpersonen i de flesta historierna.

Gruvsmedjan uppe på Kravattensliden från 1890-talet med den siste prospekteraren John Johansson i förgrunden.

På tal om hundarna kan berättas, att vid några tillfällen, när Jon Jonschn och Nirs Orschn var ensamma vid Kravattensgruvan, så gjorde den senare Jon Jonschn uppmärksam på hundskall runt gruvan. Detta väckte inget vidare gehör hos Jon, då han var fullt medveten om vem som var i farten!

En annan gång skulle Jon Jonschn sända iväg ett paket prover för analys. Han blev emellertid under vägen till posten inbjuden på kaffe i en gård, varvid han lämnade paketet på farstubron. Och när han skulle fortsätta var paketet borta. Gruvmorän hade tagit igen sitt!

För många år sedan berättade en redan då gammal man för mig, hur han och en kompis i unga år besökte Jon Jonschn en vinterkväll borta i Jon Jonschriset. Ett par kaskar hade gjort ynglingarna litet »lättlivade», så de bad utan tanke på resultatet att få träffa Gruvmorän. Men vad hände? Jo, bäst de satt och pratade med gubben, så hörde de hur ett ekipage kom körande till gården. Gubben nickade på huvudet åt ynglingarna och gick in till sin nye gäst i farstukammaren, där de avhandlade något. Männens skyndade sig fortast möjligt från gården, och egendomligt nog kunde de ej upptäcka något spår i snön, och spiknyktra blev de. Senare tyckte gubben, att de borde ha stannat för att få sin önskan uppfylld!

Jon Jonschens tro på gruvan stärktes även av att han fick se granarna översållade med silverslantar. Andra historier berättar om hur Gruvmorän sökt byta till sig husdjur mot silvermynt!

Så går historierna än i dag, något dämpade mot förr. Kanske blir drömmen om ett sagans silverberg en gång verklighet, vem vet!